

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Year: 7 - Number: 26 p. 267-276, Winter 2023

Etnogenez ve Passionerlik Kuramı Bağlamında Moğolların Yükselişi ve Cengiz Han*

The Rise of the Mongols and Genghis Khan in the Context of Ethnogenesis and Passionarism Theory

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.1371144>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
04.10.2023

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
13.11.2023

Makale Yayım Tarihi /
Article Publication Date
30.12.2023

Asya Studies

Dr. Bilen Yılmaz
Bağımsız Araştırmacı
bilenyilmaz111@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0310-6930

Öz

Avrupa merkezli tarih çizgisinin sonucu olarak geliştirilen ve insanlık tarihini uygar ve barbar toplumlar dikotomisinde ele alan çalışmalar, XX. yüzyıl başlarında geliştirilen Avrasyacı model tarafından eleştirilmeye başlandı. Klasik Avrasyacılar içinde yer alan Lev Nikolayeviç Gumilev, Batı merkezli tarih çizgisinin sadece yazılı metinlerin kabulü ile yaptığı tarihçiliği eleştirerek kaynak tahlilinde daha geniş bir perspektif öngörülmesinden bahisle, tarihsel olayların coğrafya ve fen bilimleri ile desteklenerek açıklanması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu sayede tarihsel olayların neticelerindeki sapmanın da tespit edilebileceğini ve bugün için uygar ve barbar olarak değerlendirilen toplumların daha adil bir tahlille ele alınması sonucunda, tarihsel gerçeğin de değişeceğini iddia etmiştir. İddialarını desteklemek için geliştirdiği ve insanlık tarihini etnogenez adını verdiği süreçle takip etmeye çalışan Gumilev, Asya bozkırlarında yaşanan ve yerleşik toplumların tahakkümüyle sonuçlanan büyük bozkır halklarının inkişafını, Türk ve Moğollar özelinde inceleyerek yeni sonuçlara ulaşmıştır. Gumilev, etnogenez süreci olarak ifade ettiği halkların oluşum çizgisini, passioner lider tipleri ile desteklemiş ve Cengiz Han'ı da bu doğrultuda incelemiştir. Bunun sonucunda Moğol hegemonyası, sadece bir talan ve istilâ hareketi olmaktan çıkarak, başta Ruslar olmak üzere, temas kurulan diğer toplumlar açısından simbiyotik bir ilişki bağını ifade eden etnogenez süreci olarak karşılık bulmuştur. Bu makalede Gumilev'in tarih çizgisi ve Moğolların etnogenez sürecine dair görüşleri ele alınırken temel kaynaklardaki bilgilerle de görüşleri desteklenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gumilev, Etnogenez, Passionerlik, Moğollar, Cengiz Han

Abstract

Researches that were developed as a result of the Eurocentric historical opinion and dealt with human history in the dichotomy of civilized and barbarian societies began to be criticized by the Eurasianist model developed in the early 20th century. Lev Nikolayevich Gumilev, who is among the Classical Eurasianists, criticized the historiography of the Western-centered line of history based on the acceptance of only written texts, and emphasized the need to explain historical events by supporting geography and science, citing a broader perspective in source analysis. In this way, he claimed that the deviation in the results of historical events could be detected and that historical reality would change as a result of a more fair analysis of societies that are currently considered civilized and barbaric. Gumilev, who tried to follow the history of humanity through the process he developed to support his claims and called ethnogenesis, reached new conclusions by examining the development of the great steppe peoples in the Asian steppes, which resulted in the domination of settled societies, specifically the Turks and Mongols. He supported the line of formation of peoples, which he expressed as the process of ethnogenesis, with passioner leader types and examined Genghis Khan in this direction. As a result, Mongolian hegemony ceased to be just an act of plunder and invasion, and became a process of ethnogenesis, expressing a symbiotic bond of relationship for other societies contacted, especially the Russians. In this article, Gumilev's historical line and his views on the ethnogenesis process of the Mongols are discussed, and his views are tried to be supported with information from main sources.

Keywords: Gumilev, Ethnogenesis, Passionarism, Mongols, Genghis Khan

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Yılmaz, B. (2023). Etnogenez ve Passionerlik Kuramı Bağlamında Moğolların Yükselişi ve Cengiz Han. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(26), 267-276.

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu makale, İntihal.net tarafından taranmıştır. Bu makale, Creative Commons lisansı altındadır. Bu makale için etik kurul onayı gerekmemektedir.

GİRİŞ

Günümüzde Moğol kabileleri çeşitli siyasi yapılara mensup olarak Asya ve kısmen de Avrupa'nın geniş sahalarında yaşam sürmeye devam etmektedirler. Böylesi geniş coğrafyaya yayılmış hâlde yaşayan Moğollar, bugün yalnızca iktisadî, sosyal ve kültürel olarak değil; aynı zamanda antropolojik bakımdan da farklılıklar göstermektedirler. Henüz bunca farklılık yeterince araştırılıp anlamlandırılmamışken, XIII. yüzyılda bir kıvılcımla parlayıp büyük bir yangına dönüşen ve yıkım ile gelişimi paradoksal şekilde beraberinde getiren Moğol inkişafının kuramsal çerçevesi tam anlamıyla çizilebilmiş değildir. Bu konuda yapılmış ciddi araştırmalar da yok değildi. Moğol toplum yapısını göçebe feodalizmi ile açıklamaya çalışan Vladimirtsov ve yine toplumsal yapıyı etnografi, linguistik ve etkin bir coğrafya bilgisi ile ortaya koymaya çalışan Barthold'u bu noktada anmak zorundayız.¹ Nitekim Halperin (2007: 66) de bu alandaki boşluğu, Sovyet araştırmacıların doldurmaya çalıştığını belirtmektedir. Ancak hiçbir çalışma, bu inkişafın büyüme hızını ve aynı hızla çöküşünü teorik olarak açıklayamamaktadır. Çünkü bu ve benzeri çalışmalarda konu, zaman ve mekân kısıtlamasına gidilmekle, mevcut kaynakların sunduğu bilgiye bütünüyle sadık kalmak temeline oturtulmuştur. Bu çıkmazlardan kurtulmak adına Gumilev, kaynakların güvenilirliğini sorgulamakla birlikte subliminal mesajların peşine düşmüş ve böylece tarihsel olayların sonuçlarındaki sapmaları ortaya koymaya koymayı hedeflemiştir (Togan, 2002: 246). Bu yaklaşım tarzı Gumilev'i, Moğolların da içinde olduğu bozkır halklarının şekilleniş, yükseliş ve çöküşleri üzerine daha önce denenmemiş bir teorik çalışmaya sürüklemiştir. Bu da Gumilev'e, Moğolların görece çok kısa süren inkişafının aslında yüzlerce yıllık bir etnogenez sürecin yalnızca bir bölümüne denk geldiği sonucunu sunmuştur. Üstelik Gumilev bu çalışmalarını, Sovyet Devrimi'nin², Avrasya üzerine yayılmacı bir politika izlediği yıllarda kaleme almış³; *Eski Türkler* adlı kitabını "kardeş Türk halklarına", *Hayali Krallığın Peşinde* adlı kitabını ise "kardeş Moğol halkına" ithaf etmiştir (Farzaliev & Sazak, 2016:128).

Bu noktada, etnogenez süreçlerinin başlayış ve devam edişlerindeki katalizör itkiden de bahsetmek gerekir. Gumilev'in "passionerlik" diye tanımladığı ve sürecin belli evrelerini hızlandırarak görünür kılan bu itki, etnos oluşumundaki ön şartlar arasında kabul edilir. Gumilev (2004a: 272), bu kuramı geliştirirken Engels'in ihtiraslarla ilgili görüşlerinin yer aldığı, *Aile Özel Mülkiyet ve Devletin Kökeni* ve Karl Marx ile birlikte kaleme aldıkları *Alman İdeolojisi* adlı eserlerinden etkilenmiştir.

Gumilev, kimi eserlerinde etnos ve passionerlik kavramlarını soyut bir anlatım üslubuyla sunarken; aşağıda da sıklıkla başvurduğumuz üzere, bazı eserlerindeyse daha çok bozkır kavimlerini, kurmuş oldukları devletler ve liderleri üzerinden somutlaştırarak açıklamayı tercih etmiştir. Bu bağlamda Moğollar ve Cengiz Han'a dair tespitleri, çalışmamız açısından değerlidir. Biz de Gumilev'in, çalışmalarında vurgulamaya özen gösterdiği ve tarihsel kaynakların sunduğu verileri yorumlamanın farklı yolları olduğu şeklindeki tespitini desteklemek adına, etnos olarak Moğolları ve passioner lider olarak Cengiz Han'ı değerlendirmeye çalışacağız.

Gumilev'in Tarih Anlayışı, Etnos ve Etnogenez Kavramları

Sovyetler Birliği döneminde, aykırı kabul edilen görüşleri nedeniyle mahkûmiyet ve benzeri haksızlıklara uğramış olan Gumilev (1912-1992), rejimin dağılmasından sonra geç de olsa iade-i itibarını geri almıştır. Rus ve Alman tarih kuramlarından beslenen Gumilev'in tarih anlayışı oldukça özgündür. Sıkça tekrar ettiği ve İvan Boltin'e ait olan "coğrafya bilmeyen tarihçi tökezler" sözü, Gumilev'in tarih anlayışını özetler niteliktedir (İsmayilov, 2012: 2).

¹ Khazanov (2015: 14)'a göre bu isimler de klasik şarkiyatçılardan farklı değillerdi ve salt yazılı kaynakları temel almışlardı. Gumilev'e göre yazılı kaynaklara güvenmemek gerekir. Örneğin *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eser, sanılan aksine Cengiz Han'ı ve Moğolları yüceltmekten ziyade, yermektedir. Bu bakımdan, eserin yazarı, aslında Cengiz Han'a muhaliftir (Nowicka-Rusek & Zhanaev, 2014: 387-388). Shnirelman ve Panarin (2001: 10) ise Gumilev'in manüplasyon yaptığını ileri sürerler.

² Thomas Allsen (1976: 6)'e göre, 1960'lı yıllara kadar Çin ve Sovyet tarih yazımında, Cengiz Han ve Moğolların inkişafı hakkındaki görüşler genel olarak menfiyken; pozitif olan tek şey, Cengiz Han'ın Moğol halklarını bir araya getirmesiydi. Bunun da insanlık tarihi açısından bir değeri yoktu.

³ 1930'lu yıllara kadar Türkler, Moğollar ve bozkır halkları üzerine çalışma yapma konusunda henüz bir baskı yoktu. Zira konu Barthold, Grum Grzhimailo, Krımskiy, Gordlevskiy'nin çalışmalarında; Rusya ve göçebe ilişkileri konusu ise Presnyakov, Parhomenko, Kudriyaşov ve Yakubovskiy'nin çalışmalarında özgürce tartışılmıştı. Esasen bu ortam, devrim öncesinin bir uzantısıydı. Fakat durum, 1930'lu yılların ortalarından itibaren değişmeye başlamıştır (Farzaliev & Sazak, 2016: 124).

Rus Avrasyacılığının⁴ en önemli temsilcilerinden olan Gumilev, Batı şarkiyatçıların, tarihi, uygarlık temelinde açıklamaya ve doğunun tarihsel gelişim çizgisini Avrupa merkezli kuramsal yaklaşımlarla yazmalarına karşı çıkmıştır. Bu anlamda klasik Avrasyacıardan da ayrılmak adına, tarihsel ilerlemeyi “etnogenez” kuramıyla açıklama yolunu tercih etmiştir. Başta Türkler ve Moğollar olmak üzere yerleşik dünya açısından mezalim olarak değerlendirilen bozkır halklarının inkişafını ise simbiyotik ilişki ekseninde değerlendirmiş ve salt istilâ kavramıyla geçiştirilmesine karşı çıkmıştır (İsmailov, 2012: 3). Tarih çizgisini oluştururken, Ortodoks kuramları ve Marks’ın fikirlerinden etkilenmekle birlikte, bunları kabullenmemesi, Gumilev’in, ölümünden sonra da popülaritesini korumasını sağlamıştır (Shnirelman & Panarin, 2001: 1-2).

Kültürel bir birim olarak gördüğü etnosun, insan ya da insan dışı (doğal) gelişmeler sonucunda oluşturduğu tarihsel çizgiyi etnogenez olarak yorumlayan Gumilev’e göre bu kavram da bütünüyle açıklanamaz. Kavramı açıklamak için tarihsel olguyu ve olguyu oluşturan itici gücün de açıklanması gerekir. İşte bu çizgide “passioner” itki devreye girer (Gumilev, 2004a: 160-177).

Gumilev, halkların şekillenmesini biyolojik kimliğe göre değil; etnos bütünlüğüne göre açıklamayı tercih etmiştir. Etnos, yüzlerce yıl sürecek bir oluşum sürecine girince, zaman zaman bu süreci hızlandıracak passioner itki de devreye girmektedir. “Passioner itki” kişi, olay ya da coğrafi-iklimsel formlarda olabilir. Passionerlik, kişi özelinde ise kendini farklı konu ve durumlarla ifade edebilir. Passioner kişilerin kimisi kahraman, kimisi cani, iyi ya da kötü de olsalar, hareketsizliğe tahammülleri olmayan kişilerdir (Gumilev, 2004a: 273). Passionerliğin özünde, kültürde doğuştan gelen genişleme, yaratma, kendini kopyalama (çoğaltma) dürtüsü yatar. Passionerler, ideal olan uğruna kendini feda etmeye hazır, aşırı biyokimyasal enerji ile harekete geçerler (Gumilev, 2004a: 353). Burada, Gumilev’in klasik Avrasyacılar içinden geldiği düşünülürse vurgulanmak istenen düşüncenin Batı Liberalizmi güdümündeki bireyciliğe karşı kolektivizmin (toplumculuk) yüceltilmesi olduğu görülür (İsmayilov, 2012: 5).

Gumilev’e göre biyosferdeki tüm varlıklar (canlılar) biyokimyasal faktörler tarafından etkilenir. Biyosferdeki canlı organizmaların biyokimyasal enerjisi zaman boyutunda eşit olmayan şekilde dağıtılır. Bunların farklı çağlarda ve bölgelerde etnik topluluklar olarak ortaya çıkardığı etkiye “passionerlik” (Passio: ihtiras, tutku) denir (Gumilev, 2004b: 41). Fakat Gumilev (2004a: 271) bu genetik işaretin (x faktörü) doğurduğu etkinin ihtiras (passion) olarak indirgenmesine karşıdır. Ona göre, günlük hayattaki herhangi bir güçlü arzuya “passion” denildiği gibi, ironik olarak zayıf istekler için de aynı kelime kullanılmaktadır. Bu yüzden, egoist ahlaki tetikleyen hayvanî içgüdüleri, bozuk psikoloji semptomlarının yol açtığı kaprisleri ve ruh hastalıklarını istisna tutarak, bilimsel analizler için yeni bir tanımlama yapmak gerekir ki, bunun adı “passionarizm”dir. Passionerliği, biyokimyasal süreçlerin oluşturduğu mutasyon belirler (Shnirelman & Panarin, 2001: 11). Passionerlik, çevreyi değiştirme, durgunluk halinden kurtarma yeteneği ve tutkusudur. Bu öylesine baskın bir güdüdür ki bilinç hâlinde çok bilinçaltında olgunlaşan bir süreçtir (Gumilev, 2004a: 277). Yani önemli olan, etnos içindeki passionerlerin niceliği değil; yarattığı sonucun niteliğidir ve bunun tespiti yapılabilse de çoğu zaman, araştırmacılar için özeldir (Shnirelman & Panarin, 2001: 11).

Gumilev, insanlığın tarih çizgisinin ne İbn Haldun’un “umran” kavramıyla ne de Toynbee’nin “Uygarlık ve meydan okuma” kavramlarıyla açıklanamayacağını vurgularken tarihçilerin bütünlükçü bir yaklaşımla konuyu irdelemesi gerektiği görüşündedir. Bu bağlamda Gumilev, insanlık tarihini toplumsal biosfer içinde ve her kültür bölgesini kendine has özellikleriyle değerlendirme zorunluluğuna değinir. Bu zorunluluk ise tarihçiyi, etnogenez sürece yönlendirecektir. Böylece tarih çalışmalarında doğa-insan-toplum ilişkisi daha fazla gözetilmiş olacaktır (Aydın, 2021: 236).

Gumilev, bozkır halkları ile ilgilenen bir tarihçinin iki konuda spesifik bir bilgi birikimine ihtiyacı olduğunu belirtir. Bunlardan birisi biyoloji, diğeri ise coğrafyadır (2004a: 64-67). Bu nedenle birçok çalışmasında Doğu Rusya, Moğol ve Kırgız coğrafyasının zoo morfolojisi üzerine uzman olan Grigory Grum Grjımaylo’nun eserlerinden sıkça faydalanmıştır. Gumilev, esasen tarihsel kayıtların güvenilirliğine de şüpheyle yaklaşır. Ona göre XX. yüzyıl tarihçilerinin en büyük hatası, yetersiz kaynak karşısında, çalışılan konu hakkında ele geçirilen en ufak bilgiyi doğrudan aktararak tarihi şekillendirme

⁴ Avrasyacılık, temeli XIX. yüzyıldaki Batıcılar-Slavofiller dikotomisine dayanan tarihsel ve jeopolitik bir akımdır. Kuramsal altyapısı, Sovyet Devrimi’nden sonra çalışmalarını Avrupa ülkelerinde sürdüren bazı bilim adamlarınca, Slav halkları dışındaki halklarla girilecek simbiyotik ilişkiye ve siyasal birlikteliğe yönelik bir politika geliştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Sovyet rejiminin dağılmasından sonra ve özellikle de 2000’li yılların başından itibaren Neo-Avrasyacı model olarak yeni bir söylem geliştirmiştir (Serbest, 2017: 286-287).

çabasına girmeleridir. Hele ki çok az sayıda kaynak bulunan bozkır halkları hakkında ele geçmiş bir kitap, sorgusuz sualsiz tarih yazmak için yeter görülmüştür. Oysaki eski yazarlar, eserlerini daima belirli bir amaçla yazar ve genellikle kendini ilgilendiren olayların önemini abartırlardı (Gumilev, 2004a: 73).

Gumilev “Neden tarihte daha büyük olaylar varken (örneğin Uygurlar’ın Kırgızlar tarafından tarumar edilişi, Kalmıkların, Mançur İmparatoru Ch’ien Lung tarafından soykırma uğratılmaları gibi) Asya’nın yakılıp yıkılışı Cengiz Han ve oğullarına hamledilir ve diğer olaylar tarihinin gözünden kaçmaz?” sorusunu sormuş; sorumlunun da tarih değil, tarihçi olduğunu vurgulamıştır (2004a: 75). Olayların eşit ve adil olmayan ölçülerde anlatıldığından bahisle Gumilev, Cengiz Han’ın yaptığı savaşlarda, istila ettiği ülkelerin ahalisinin hemen hemen hepsinin kılıçtan geçirildiği⁵ ve yaşam alanlarından (landşaft) çıkarıldıkları, mamur alanların çölleştiği iddialarının tamamen yanlış bir faraziyeden ibaret olduğunu belirtir. Esasen en büyük kuraklık, savaşın viran ettiği ülkelerde değil, genellikle savaş yüzü görmeyen Uyguristan’da⁶ ve hiç kimsenin mahvetmeyi dahi düşünmediği meralarla bezeli Cengiz Han’da meydana gelmiştir. Bu da gösteriyor ki kaynakların verdiği tarihî ve coğrafi bilgiler güvenilir değildir (Gumilev, 2004a: 76). Bu noktada tarihçi, tarihsel süreci ve etnosun izini sürerken, zaman ve coğrafya değişimlerini çok iyi değerlendirmek zorundadır (Gumilev, 2003b: 14-15). Şimdi, etnos ve etnogenez kavramlarının Gumilev için ne anlam ifade ettiğine bakalım:

Gumilev’e göre, etnos nedir sorusunu cevaplarırken etnos ne değildir sorusunu da cevaplamak gerekir. Öncelikle etnosların genel özelliklerinin başında “biz ve öteki” karşıtlığı bulunur. Kendini, diğerinden soyutlamakla açıklayabilen etnoslar için “birlik olma” bilinci, daha çok hissiyatla ilgilidir. Gariptir ki dil birliği bu hissiyatı oluşturmaya yetmez. Çünkü iki-üç dilde konuşan etnoslar olabildiği gibi aynı dili konuşan; fakat tamamen farklı olan etnoslar da vardır. Örneğin Meksikalılar, Perulular ve Arjantinliler İspanyolca konuşsalar da İspanyol değildirler. İdeoloji ve kültür ise birer işaret sayılmakla birlikte zorunluluk değildir. Örneğin Hz. Muhammed’in, ortak hissiyata dayalı bir İslam ümmeti yaratma ideali, gerçek hayatla rekabete girememesi sonucunda farklı etnosları doğurmuştur (Gumilev, 2004a: 83). Öyleyse, “etnos, bazı özellikler açısından birbirine benzeyen sıradan insanlar topluluğu değil; zevk ve kişisel yetenekleri, aktivite ürünleri, gelenek, coğrafi alan ve etnik çevreye göre farklılıklar arz eden, aynı zamanda sistemin gelişiminde hâkim rol oynayan belirli eğilimlere göre birbirinden ayrılan bireylerin meydana getirdiği bir sistemdir” (Gumilev, 2016: 139-140). Etnos aynı zamanda ortak içyapıya ve kendine özgü davranış kalıplarına sahip bireyler topluluğudur (Gumilev, 2004a: 88). Davranış kalıbından kasıt ise, uzun birliktelik sırasında, tek etnos içinde olabileceği gibi farklı etnosların birleşimiyle (kabile, klan, ulus inşa süreci) beliren yaşam tarzı, davranış biçimi, gelenekler, zevkler, bakış açıları ve sosyal ilişkiler bütünü olarak tanımlanır (Gumilev, 2001: 93). Bu anlamda etnos oluşumu için başka bir etnosun varlığına ve temasa ihtiyaç vardır. Fakat temasta esas unsur, diğer etnosun ötekileştirilmesi üzerine kurgulanır (Gumilev, 2001: 147). Moğollar için öteki, uzun yıllar Çin olmuştur. Passioner itkinin vücut bulduğu Cengiz Han devrinde ise buna İslam dünyası da eklendi. Böylece yükseliş aşamasına geçen Moğol etnosu için ortak davranış kalıbının ideolojik tabanında, Turan kimliğini vurgulamak öne çıkmıştır (İsmailov, 2012: 10). Bu kimliğin sınırlarını ise coğrafya belirlemektedir. Yani etnos oluşumu için gereken temel şartlardan birisi de coğrafyadır. Her etnos kendini, kendine has bir bölge (ekolojik niş) ile ifade eder (İsmailov, 2012: 12). Etnos bölünmesi ve farklı etnosların doğuşu konusunda coğrafya önemli bir etkidir. Genel olarak, etnos eğer coğrafya değişimi yaşarsa iki süreçle karşılaşacaktır. Ya yok olup gidecek ya da başka bir süper-etnosun parçası olacaktır. Bu da simbiyotik ilişki ağını ifade eder. Burada, Arnold Toynbee’nin açıklık getirdiği “meydan okuma”⁷ süreci devreye girecek ve bu süreçte medeniyet kavramı ortaya çıkacaktır (Gumilev, 2004a: 141). Bu görüşe göre meydan okumayı başarabilen medeniyetler (Yunan-Roma, Bizans, Arap, Eski Türkler, Moğollar, Osmanlılar ve Ruslar) bu süreçten çıkmayı başarmış medeniyetlerdir. Tarih, bu sürecin devamında süper-etnoslar arasındaki meydan

⁵ Cengiz Han’ın ve Moğolların zalimliğine ve kan dökücülüğüne karşı, Yusuf Akçura da Gumilev ile benzer karşı tezler sunmuştur: “Orta Çağ’da muharebeye aşure dağıtmak için gidilmiyordu. Cengiz de savaş adabı çerçevesinde hareket etmekten fazlasını yapmadı. Üstelik Cengiz Han, medeniyete zarar vermedi; aksine Çin ile diğer medeniyetlerin temasını hızlandırdı” Akçura (2018: 15-33).

⁶ Uygurlar tarafından yazılan ve bir kısmı da dönemin Moğol hanlarına gönderilen belgelerde de bu konu işlenmektedir. Bkz. Özyetgin, A. M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*. Ankara: Köksav Yayınları; Özyetgin, A. M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Toynbee, A. (1947). *A Study of History*. Abridgement of Volume I-VI. Oxford University Press.

okumalara şahitlik edecektir ki; bu da daha çok din temelinde yaşanacak olan medeniyetler çatışmasını⁸ ifade eder. Süper-etnosların çatısı altında dönüşüm geçiren etnosların kendileri de zamanla yeni süper etnoslar oluşturabilirler. Örneğin Gumilev (2004a: 91) Rus süper-etnosunun oluşumunu iki aşamada ele alır. VII-X. yüzyıllar arasında Slav, Ugor, Alan ve Türklerin karışımı neticesinde oluşan Kiyev Rus etnosu ilk aşamayı; XIII. yüzyıldan sonra, özellikle Altınorda Devleti'nin çöküş yıllarında Rus-Moğol simbiyozu sonucu oluşan Moskova Rus etnosu ise ikinci aşamayı ifade eder. Son aşamada asıl etkiyi, Bizans Ortodoks din ve kültürünün yaptığını vurgulamak gerekir.

Etnogenez kuramı, her ne kadar İbn Haldun'un "devletin ömrü" teorisi ile ilişkilimiş gibi görünse de asıl bağlantı Toynbee'nin "uygarlık ve meydan okuma" teorisiyle ilişkilidir. Fakat teorinin isim babası olan Gumilev, kuramsal altyapıyı, Toynbee'yi eleştirerek oluşturur. Toynbee, toplumların uygarlaşmasını "taklit" mekanizması ile ve doğal koşullara verilen "meydan okuma" tepkisi ile açıklamaya çalışırken; Gumilev'e göre coğrafi şartlar ya da doğal koşullar, uygarlık oluşumu için yeterli değildir. Çünkü insan, her zaman zorlu koşullara karşı meydan okuma taraftarı olmayabilir. Yani meydan okuma için "passioner itki"nin harekete geçmiş olması gerekir. Bu açıdan bakıldığında, Toynbee, dış etkenler karşısında bireyi daha pasif görmektedir (Aydm, 2022: 44).

Gumilev'e göre (2004a: 104) etnogenez sürecin başlaması ve dış müdahaleler olmadan tamamen sönmeye için 1200-1500 yıl gerekir. İbn Haldun'un devlet oluşumu için verdiği 120 yıl gerekliliği bilgisi ile karşılaştırıldığında, millet olma süreci için bu sürenin verilmesi makul görülmektedir. Nitekim Avrasya'nın gördüğü son (dördüncü) etnogenez, Velikorusların (Moskova Rusluğu) ortaya çıkışıdır. Başa dönecek olursak, Avrasya'nın bilinen en eski etnogenezi MÖ X-IX. yüzyıllardaki İskitler ve Çin oluşumudur. İkinci etnogenez MÖ II. yüzyılda batıdaki Sarmatların ve doğudaki Hunlar ile birlikte Wu-huanlar ve Siyenpilerin oluşumudur. Üçüncüsü ise XII. yüzyılda, tamamlanmak için Cengiz Han gibi bir passioneri bulan Moğol etnogenezidir (Gumilev, 2016: 25).

Passioner İtki ve Moğol Etnogenezi

Moğol tarihini anlamaya ve açıklamaya başlamadan önce, Moğol adı başta olmak üzere Orta Asya ve yakın çevresindeki etnik adlandırmaların kapsam alanını iyi tahlil etmek gerekir. Çünkü etnik adlar bazen doğrudan bir kabileyi veya halkı tanımlayabileceği gibi bazen de farklı etnik birimler, bir üst kompleksle aynı adı taşımayı tercih edebilirler. Örneğin, Temuçin'in dünyaya geldiği yıllarda Moğolistan bozkırlarında (bu tanımlama da çok sonraya aittir) Tatar adını almak ve kendini bu kimliğe ait hissetmek revaçtaydı. Kısa süre içinde Cengiz Han popülaritesi ile Nayman, Celayir, Öngüt ve Kerayit gibi halkların da bu kez kendilerini Moğol olarak tanımladıkları görülecektir. Nitekim Reşidüddin Fazlullah (1952: 101) da buna dikkat çekmiştir. Yine benzer şekilde, XV. yüzyıl sonlarında Volga'nın yukarı akımlarından gelen Rus birlikleri, Orta Volga boyundaki Tatar şehirlerine baskınlar düzenlediklerinde ahalinin bir kısmı vatanlarını terk ederek Şeybanî Han (1500-1510) liderliğinde Orta Asya'ya (Türkistan) göç etmek zorunda kaldılar. Burada ise kendilerini Moğollarla, daha doğrusu Cengiz Han'la irtibatlandıran Timurlular tarafından düşmanca karşılandılar. İslâm'ı ilk kez resmî devlet dini olarak kabul eden Altınorda Hanı Özbek'e istinaden kendilerini Özbek olarak adlandıran bu etnos, bu kez Timurluların son temsilcileri olan ve Türklükleriyle övünen Babürülteri yurtlarından kovmuş, onlar da Hindistan'a kaçarak burada Mughal (Moğol) olarak anılmışlardır. Görüldüğü üzere Türk, Moğol ve Tatar adları çeşitli etnos kamufajları altında hayat sürmeye devam etmişlerdir (Gumilev, 2004a: 110).

Moğollar, bağımsız bir etnos olarak I. yüzyıldan beri Çin kaynaklarında geçmektedirler. Fakat kendilerinden az bahsediliyor olması, bu dönemde Baykal ötesinde, Kuzey Doğu Moğolistan'da yaşıyor olmaları ve eski Çin coğrafyacılarının Sibiry hakkında çok az şey biliyor olmalarıyla ilgilidir (Gumilev, 2003a: 111). Gumilev'e göre (2003a: 112-113) Moğol tarihinin üç farklı kırılma noktası vardır. Bunların ilki, kutsal ataları olan Börte Çino (bozkurt) ve Goa Maral'ın (beyaz geyik) birleşmesiyle başlayan mitolojik evredir. İkincisi ise Cengiz Han'ın atalarından olan Dobun Mergen ile Alan Goa'nın evliliğidir ki bu da mitolojik evrenin devamıdır. Bu evrede, tüm Moğolların ataları ile Nirun Soy'un (asil soy) ayrılması söz konusudur. Gumilev'e göre bu anlatı, *Moğolların Gizli Tarihi* ve Orta Çağ'ın kiralık tarihçilerince (Reşidüddin kast ediliyor) özellikle işlenmiştir. Üçüncü kırılma noktası ise, mitolojik evrenin de bitimi sayılan ve Cengiz Han'ın büyük büyük babası olarak bilinen Bodonçar⁹ dönemidir.

⁸ Terim ve kuramsal altyapı hakkında detaylı bilgi için bkz. Huntington, S. P. (2001). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (Çeviren: Elif Berktaş). İstanbul: Panama Yayıncılık.

⁹ Bodonçar hakkında detaylı bilgi için bkz. Avirmed, E. (2010). "Bodonçar Munghah" Adı Hakkında, *Journal of International Social Research*, 3(11), 79-82.

Timur'un da üyesi olduğu Barulas, Taicud, Mangud, Arulad, Sönid gibi Moğol kabilelerinin de doğrudan atası olarak kabul edilen Bodonçar'ın X. yüzyılda yaşamış olduğu düşünülmektedir (Naçagdorj, 1990: 22).

Gumilev, Moğol etnosunun ilk dalgasını III. yüzyıldaki Siyenpiler ile ilişkilendirir. Türk etnosunun da yükseliş evresi saydığı VI-VII. yüzyılların tetikleyici etnosu da yine Moğollardır. Öyle ki Orhun Vadisi'nde bulunan yazıtların Moğolca çoğul eki taşınması, daha da ötede Aşına soyunun Moğol kökenli olabileceği ve yönetici ünvanlarının Moğolca olması onun en önemli argümanlarından (Gumilev, 2004c: 102).

Gumilev'e (2013: 17-18) göre Moğol etnosunun yükselişi, Avrupa merkezli (bütün dünyanın Avrupa'nın sadece bir kenar mahallesi olarak görüldüğü ve merkeze yarardan çok zarar verdiği görüşü) tarih anlayışı nedeniyle yanlış okunmuştur. Ne var ki, bugünkü Avrupa'nın, gençlik yıllarında dönemin kültürlü Maurilerin hamamlarında ilahiyat ve mitoloji öğrenen vahşi Franklar ve Normanlar olduklarını unutmamak gerekir. Üstelik Avrupa süper-etnosu, bugün için passioner gerginliğini kaybetmiştir.

Gumilev (2013: 29-30)'e göre Mançular ve Moğollar, taygaya yayılmış halde yaşayan uysal çiftçilerin torunlarıydı. XII. yüzyıla yaklaşırken uzun yıllar kapalı ve savunmacı kültür kapanından çıkmaya hazırlanıyorlardı ve passioner itki tüm şartların olgunlaşmasını bekliyordu. Bu esnada aynı kökene sahip Kitanlar ise tarih sahnesinden çekilmeye başlamışlardı (Gumilev, 2013: 26). Moğol etnogenezi, XI. yüzyılda zaten dışa açılmayı göze almış siyasi aktörlerin eliyle oluşturulmuş, mitolojik passionerizm döneminin ürünüydü. Yani Ögedey devrinde yazıldığı bilinen *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki mitolojik anlatı, bu tarihlerde zaten dilden dile dolaşıyordu. Böylece, toplum olarak ve siyasi iklimin elverdiği ölçüde passioner itki hazır. Aslında, bu itkiyi harekete geçirecek çok sayıda kabile reisi bulunuyordu. Dolayısıyla Moğolistan bozkırlarında birleşik bir iktidar inşasına girişmek arzusu, sadece Temuçin'e ait bir dürtü değildi. Burada esas mesele passionerliğin tabandan mı yoksa tavandan mı başlatılacağıydı. Michal Biran (2004: 340)'a göre Moğol toplumu tabandan gerekli ön hazırlığı yapmıştı. Bu uzun bir evrim süreciydi; fakat sonuçlanması için bir devrim hareketi gerekiyordu. Fakat Cengiz Han'ın büyük büyük babası Habul Han ve Hutula Han'ın torunları da kaybedilmiş aristokratik güçlerini yeniden toparlamak ve Moğolları peşlerinden sürüklemek niyetindeydiler ki Gumilev (2013: 84) bu gibi ak soydan gelen passionerlere "süb-passionerler"¹⁰ adını vermektedir. Ama yine de hâlihazırda kurulu bir güçler dengesi vardı ve eşi Börte'yi Merkitlere kaptıran Cengiz¹¹'in yalnızca bir adet siyah samur kürk ile Kerayit reisi Tuğrul'un desteğini sağlamış olması tatmin edici bir kayıt olmasa gerek. Tuğrul'un, Merkitlere karşı ezici bir üstünlüğü olmasına karşın, desteğini talep etmesi için Cengiz'i, Camuha'ya yönlendirmesi de güçler dengesi ile ilgiliydi (Gumilev, 2013: 66). Tuğrul'un, Camuha'ya hitaben "küçük kardeşim" (MGT, 2016: 44) ifadesini kullanması da onun güç dengelerini belirlemek isteyen passionerlerden olduğunu kanıtlar niteliktedir. Merkitlere yapılan ani baskınla Börte'yi bulmasının ardından, Tuğrul ve Camuha'dan savaşın bitirilmesi ve baskının bir katliama dönüştürülmemesini talep eden Temuçin ise Gumilev'e (2013: 70) göre karakteristik passioner lider tipidir.

"Aristokratik bozkır toplumu olan Moğolların hangi katmanının büyük bir imparatorluk kurmak ve dış dünya ile temas kurmak gibi bir ülküsü olabilir?" sorusu Gumilev'i ikilem içinde bırakmıştır. Zira passioner lider, aristokrat olmak zorunda değildi. Üstelik etnos oluşurken aristokrat tabaka ile sıradan halk kitlelerinin çıkarları örtüşebileceği gibi çatışabilirdi de. Daha ilginç olanı ise Temuçin'in kaybettiği aristokrasi gücünü, zekâsı ve yetenekleriyle geri alıp, yeni tip bir aristokrasi modeli oluşturmasıydı. Halk ise bu esnada hayvanlarını otlatabileceği, ani baskınlar yemeden yaşayıp gideceği güvenli bir ortam istiyordu (Gumilev, 2013: 77-78). Esasen beklenmekte olan lider, Temuçin'in bünyesinde ortaya çıkmıştı ve Cengiz Han bugün dahi ayrılmaya çalışan Buryat, Halha ve benzeri toplulukların, tartışmaksızın kenetlendikleri tek figür olma özelliğini korumaktadır (Nowicka-Rusek ve Zhanaev, 2014: 391). Fakat herşeye rağmen, Cengiz Han'ın passionerliğinin, Moğolların bir etnos olarak yükselişine tek başına yetmeyeceğini düşünen Sovyet tarihçiler de vardı. Nitekim bunların başında Vladimirtsov geliyordu. Ona göre Cengiz Han, Moğol halkının değil, Moğol feodal elitinin aracıydı. Savaşlarını ve Moğolları birleştirme yönündeki ilerici işlevini tamamladıktan sonra, demografik kaynaklarını Moğol aristokrasisinin açgözlülüğüne harcayabilmiş bir liderdi. Halperin (2007: 68) de Cengiz'in liderlik

¹⁰ Gumilev (2003b), süb-passionerlik ile ilgili görüşlerini, Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* adlı eserindeki tiplerle ilişkilendirmiştir. Turgenyev, Rus etnogenezindeki zaman değişikliğini, tabanda passionerliğin azalması ve iki yeni süb-etnosun yani zadedânlarla yeni ortaya çıkan başka bir süb-etnos intelijanlarının çatışması olarak yansıyan nesil ve çağ değişimi şeklinde betimlemektedir.

¹¹ Bu anlatıda henüz "Cengiz" adını almamış ve Temuçin olarak bilinmektedir.

becerilerini inkâr etmemekle birlikte, başarısını, yalnızca kişisel karizması veya Moğol göçebelerinin ırksal nitelikleriyle değil, esasen Moğol toplumunun sosyo-ekonomik yapısıyla, yani feodalizm ile açıklar. Fakat Cengiz Han'ın oluşturmaya çalıştığı toplum düzenini bu açıdan değerlendirmek yetersiz olabilir. Zira ilk hedefi, içeriği boşalmış görünen boy düzenini değiştirmekti. Sivil ve doğuştan elde edilen hak ve rütbelerin yerine, sadakat ve başarı karşılığında elde edilen askerî rütbeler dağıtmakla işe başlamıştı. Yeni düzende bu askerî rütbeler aynı zamanda toplumsal düzenin de tahsisinde kullanılacak ve boy düzeninin adı, tümen düzeni olarak değişecekti. Cengiz Han bu uygulamayla, Moğol aristokratik toplum yapısını, askerî hiyerarşi içinde eritmiş oluyordu. Yasa (Yasak) ise eskiden beri var olan toplumsal kaideleri gözetmekle birlikte, yeni kurulan devletin emniyet supabı olarak işleyen bir hukuk nizamına dönüşmüştü (Gumilev, 2003a: 183).

Bu noktada passionerliğin, Cengiz Han'ın kişiliğindeki yansımalarını, itiraf kabilinden ifadelerle, Moğol işgallerini yakinen gözlemlemiş yazarların tespitlerinde ortaya koymak gerekir. Bu yazarların çoğu Cengiz Han'ı lanetlerken, yüksek liderlik vasıflarına da vurgu yapıyorlardı. Bunların başında İbnü'l-Esir gelir. Cengiz Han ve Moğol tahribatı hakkında "Keşke annem beni doğurmasaydı da bu satırları yazmak zorunda kalmazaydım" (2010, X: 418) diyen yazar, aynı zamanda Cengiz Han'ın askerî dehasını itiraf etmekten çekinmemiştir (2010, X: 400). Bu eserlerde, Cengiz Han'ın passioner kişiliğinin en önemli göstergelerinden sayabileceğimiz inaç, kararlılık ve motivasyon yeteneğinin öne çıkarıldığı kısım, İslam dünyası üzerine çıkacağı sefer öncesine dair anlatıda mevcuttur (Anonim, 1986: 41; Ebü'l-Ferec, 1987, II: 482; Reşidüddin Fazlullah: 344). Ata Melik Cüveynî (1988, I: 94) ise -her ne kadar, Moğolların hizmetinde bulunsa da- Cengiz Han'ın kıvrak zekâsı, uzlaştırıcı ve toparlayıcı nitelikleri ile yöneticilik kabiliyetini derin bir hayranlıkla tasvir etmiştir. Doğu Türkistan bölgesinde yapmış olduğu kısmi tahribata rağmen Cengiz Han'ı bir kahraman olarak niteleyen Cemâl el-Karşî (Yılmaz, 2021: 293) de esasen yine passioner lider tipine vurgu yapmaktadır. Eserinin neredeyse tamamında Cengiz Han ve oğullarına lanet okuyan Cüzcânî (2016: 55) de Otrar şehrinin ele geçirilişini anlattığı kısımda "Her ne kadar yolculuktan ötürü yorgun ve bitkin olsalar da Hak Teâla'nın Çengiz Han ve Moğol askerlerinin tabiatına koyduğu kudret, erlik ve cesaret sayesinde, kısa bir sürede Otrar'ı aldılar" ifadesini kullanmaktadır. Esasen bu da hem Cengiz Han'ın passioner liderliğine hem de etnos olarak Moğolların kararlılığına vurgu yapar. Genelde Müslüman yazarlarda görülen itiraf kabilinden bu ifadelerin, Hristiyan kaynaklarında da benzer olduğu görülür. Nitekim Aknerli Grigor (2012: 19-20) eserinde, Cengiz Han'ın dünyaya hâkim olma kudretinin, kartal suretine bürünen melek vasıtasıyla bizzat Tanrı'dan geldiğini aktarmaktadır.

Burada, etnogenezin önemli harçlarından biri olan din konusuna da değinmek gerekir: Moğollar, komşu bozkır halklarının çoğunda olduğu gibi gökteki tek bir Tanrı'nın varlığına inanmakla birlikte, inanç tatminine yönelik çeşitli yollar takip etmişlerdi. Bunlardan birisi de Şamanizm'dir. Etnogenez oluşumunda genellikle passioner liderler dinî söylemler ile iktidara yürürken; Temuçin bu yolu denememişti. Aksine, mevcut toplumsal yapı içindeki şamanların siyasal güçlerini kırmıştı. İlerleyen süreçte de gerek Cengiz Han ve gerekse de halefleri, tüm dinlere eşit mesafede olmak gibi bir misyonu benimsemişlerdi (Gumilev, 2003a: 185). Fakat Gumilev başka bir eserinde (2013: 96), Cengiz Han'ın (1206 yılında bu adı almıştır) Harzemşahlar'a gönderilen elçilerin öldürülmesine verdiği aşırı tepkinin nedeni olarak onun dindarlığını öne sürmüştür. Çünkü Moğollar bu esnada ekseriyetle Mitraizm'in doğu varyantı olan Bhon inancına mensuplardı ve bu inanç sisteminde ahdi bozmak, karşısındaki kişiyi aldatmak, ihanet etmek, misafir ve elçileri öldürmek büyük günahlar arsındaydı. Ne var ki, saltanatının geri kalanında böyle bir hassasiyet göstermemiş olması ve haleflerinde de benzer bir tavrın olmaması, Gumilev'in bu görüşünü desteksiz bırakmıştır.

Gumilev -her ne kadar, elçilerinin öldürülmesine kızan Cengiz Han'ın bütün İslam dünyasını cezalandırdığı şeklindeki anlatının basitliğine değinse de-1265 yılına kadar İslam süper-etnosunun büyük yaralar aldığını ve atâlet (durgunluk) safhasına geçtiğini de itiraf eder. Fakat farklı bir perspektiften de İslam dünyasının paradoksal olarak yeni bir süper-etnos oluşumuna aktif şekilde katıldığı sonucunu çıkarır. Altınorda, İlhanlı ve Çağatay Moğollarının İslamiyet ile kurmaya başladıkları ruhanî bağ ve özellikle de kadim İran kültürünün etkisiyle Moğol süper-etnosu oluşuyordu ki, bu İslam dünyası için de önemli bir gelişme sayılıyordu (Gumilev, 2013: 109).

Ne var ki Cengiz Han ile yükselişe geçen Moğol etnogenezinin muasır komşularıyla boy ölçüşebilecek idarî kültür birikimi mevcut değildi. Bu noktada yardımcılarına Uygurlar yetişti. Fakat Uygurların Cengiz Han'a biat edişleri, salt Cengiz Han'ın karizmatik liderliği ya da korku değildi. Bu esnada, günümüz Kazakistan topraklarında hüküm sürmekte olan Karahitaylar, Müslüman tüccarlara

karşı Uygurlar tarafından finanse ediliyorlardı. Cengiz Han'dan kaçarak Karahitaylar'a sığınan ve daha sonra Karahitay hükümdarının kızıyla evlenen eski Nayman prensi Küçlük, kısa süre içinde Karahitay tahtını ele geçirmişti. Hâkimiyeti altındaki Müslüman tebaaya karşı başlattığı soykırım ile de yetinmeyen Küçlük, bu kez de Uygur tüccarlarının faaliyetlerini engellemeye başlamıştı. Buna öfkelenen Uygurlar ise Karahitaylar ile irtibatı kesip Cengiz Han'a biat ettiklerinde, Moğollar için en önemli finans kaynağı haline gelmişlerdi. Kurulan akrabalık bağı ile de ilişkiler gelişirken, Uygurların kültürel birikimleri ve devlet tecrübeleri Moğollara aktarılmıştı (Gumilev, 2003a: 186).

Yeni kurulan devletin kurumsallaşması ve bir dünya imparatorluğuna dönüşmesinde farklı kültürden müşavirlerin etkileri olmuştu. Kitanlı Yehlü Çh'ü-tsai ve Kerayitli Çh'ing-kai, Çin gibi köklü bir devletin yönetim becerisini Moğollara aktarmada önemli görevler yapmışlardı. Belki de onlar olmasaydı, Çin büyük bir katliam görecekti, tarım arazileri meralara dönüşecekti. Nitekim Cengiz Han ve halefi Ögedey, saldırıp yok etmek yerine, iyi işleyen bir vergi sistemini hayata geçirme fırsatı yakalamışlardı. Harzemşahlardan kalan İslam beldelerinde de benzer uygulamalar hayata geçirilirken, Hristiyan han eşlerinin ve hemen her din ve kültürden müşavirlerin tesiriyle güçlenen Moğol etnosu, yaklaşık otuz yıl gibi kısa bir süre içinde süper-etnos evresine girmiş oldu (Gumilev, 2003a: 206-210).

SONUÇ

İnsanlık tarihinin batı kökenli oryantalist bakış açısıyla değerlendirilmesi sonucunda, Orta Doğu ve Uzak Asya bozkırlarının yaşam çizgisi, Avrupa'nın barbar kenar mahallesi olarak sunulmaya devam etti. Rus bilim insanlarınca XX. yüzyıl başlarında geliştirilen klasik Avrasyacılık ise bu bakış açısını bütünüyle kırmayı başaramadı. Avrasyacılar içinde yetişen; fakat aykırı bulunan görüşleri nedeniyle ağır şekilde eleştirilen Lev Nikolayeviç Gumilev, meselenin uygarlık temelinde incelenmesinin yetersiz olacağından bahisle yeni bir tarih kuramı geliştirdi. Ona göre insanlık tarihi, coğrafya ve biyoloji ile birlikte etnos temelinde incelenmeliydi. Modern Rusya'nın oluşumunu da bu temelde inceleyen Gumilev, Asya bozkır halkları ile Ruslar arasındaki simbiyotik ilişki ve etnogenез sürecin sonuçlarını ayrıntılı olarak ortaya koymaya çalıştı ve bunu büyük oranda başardı.

Batılı tarihçilerce, medeniyet düşmanı ve istilâcı olarak telakki edilen Moğolların inkişafını, doğa olaylarının zorlaması ve yerleşik dünya ile göçebe dünyanın ortak çıkarlar (simbiyoz) ülküsünde kesişmesi olarak ortaya koyan Gumilev, Moğol etnogenезini gelişi güzel parlayıp sönen bir kıvılcımla açıklamak yerine, yüzlerce yıllık bir gelişim çizgisinde değerlendirmeyi uygun gördü. Etnogenез kuramıyla bağlantılı olarak ortaya koyduğu passionerlik kuramıyla da süreci hızlandıran passioner lider tipine örnek olarak gösterdiği Cengiz Han'ı, salt kan döken bir yağmacı olmaktan çıkarıp, büyük idealleri uğruna kendini feda edebilecek bir lider olarak sundu.

Gumilev'in, Moğollar'ın bir etnos olarak yükselişe olan inanç ve kararlılığı ve Cengiz Han'ın passioner liderliği ile ilgili tespitleri, dönemin Müslüman ve Hristiyan yazarlarının itiraf kabilinden ifadelerinden anlaşılmalıdır. Bu noktada, Gumilev'in vurgulamak istediği ve kaynakların nasıl okunduğuna göre tarihin yazıldığı meselesinin önemi de ortaya çıkmıştır.

Yazarlık Katkısı

Bu araştırma tek yazarlı olarak yürütülmüştür.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

KAYNAKÇA

- Akçura, Y. (2018). *Müverrih Leon Caun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han*. (Yayına Hazırlayan: M. Kaan Çalen). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Aknerli Grigor (2012). *Okçu Milleti Tarihi*. (Çeviren: Hırant D. Andresyan). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Allsen, T. T. (1976). Mongol Rule in East Asia, Twelfth-Fourteenth Centuries: An Assessment of Recent Soviet Scholarship. *Mongolian Studies*, 0(3), 5-27.
- Anonim (1986). *Moğolların Gizli Tarihi*. (Çeviren: Ahmet Temir). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ata Melik Cüveynî (1988). *Tarih-i Cihan Güşa, I*. (Çeviren: Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Avirmed, E. (2010). "Bodonçar-Munghah" Adı Hakkında. *Journal of International Social Research*, 3(11), 9-82.
- Aydın, O. (2021). Gumilyov'un Etnogenez ve Passionerlik Kuramlarının Simbiyotik İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(40), 227-251.
- Aydın, O. (2022). *Lev Gumilyov'un Passionerlik Kuramı ve Rus Edebiyatında Bir Uygulama Örneği: I. Petro*. Ankara: İksad Yayınları.
- Biran, M. (2004). The Mongol Transformation: From the Steppe to Eurasian Empire. *Medieval Encounters*, 0(10), 339-361.
- Ebü'l-Ferec, Gregory (1987). *Abu'l-Farac Tarihi, II*. (Çeviren: Ömer Rıza Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- El-Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc (2016). *Tabakât-ı Nâsiri*. (Çeviren: Mustafa Uyar). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Farzaliev, A. & Sazak, G. (2016). Lev Nikolayeviç Gumilëv ve Etnogenez Teorisi. *Türkiyat Mecmuası*, 26(1), 117-130.
- Gumilev, L. N. (2001). *Etnogenez i Biosfera Zemli*. Leningrad: Kristall.
- Gumilev, L. N. (2003a). *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*. (Çeviren: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2003b). *Hazar Çevresinde Bin Yıl*. (Çeviren: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2004a). *Etnogenez Halkların Şekillenışı, Yükseliş ve Düşüşü*. (Çeviren: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2004b). *Son ve Yeniden Başlangıç*. (Çeviren: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2013). *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları II*. (Çeviren: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2016). *Avrasya'dan Makaleler I*. (Çeviren: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Halperin, C. J. (2007). Soviet Historiography on Russia and the Mongols. (Edits: Victor Spinei & George Bilavski). *Russian and Mongols Slavs and the Steppe in Medieval and Early Modern Russia* içinde (s. 65-81), Bucureşti: House of the Romanian Academy.
- Huntington, P. S. (2001). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (Çeviren: Elif Berktaş). İstanbul: Panama Yayıncılık.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr (2010). *El-Kâmil Fi't-Tarih X*. (Neşreden: Muhammed Yusuf Dakkak). Beyrut.
- İsmayilov, M. (2012). Avrasyacı Lev N. Gumilev'in Tarih Görüşünde Türk Etnosunun Etnogenezisi Meselesi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 1(1), 1-27.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. (Çeviren: Ömer Suveren). İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Naçakdorj, Ş. (1990). *Çingiz Haanii Çadig*. Ulaanbaatar.
- Nowicka-Rusek, E. & Zhanaev, A. (2014). The Image of Genghis Khan in Contemporary Buryat Nation Building. *Polish Sociological Review*, 0(187), 381-394.
- Özyetgin, A. M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Raşid-Ad-Din (1952). *Sbornik Letopisey I*. (Rusçaya Çeviren: O. İ. Smirnova). Moskova: Akademi Nauk.
- Reşidüddîn b. Fazlullah el-Vezir b. İmamüdevle Ebü'l-Hayr Muvaffikuddevle et-Tabib el-Hemedani (tarih yok). *Camiü't-Tevarih*. (Çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı). İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Serbest, M. B. (2017). Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılıktan Neo-Avrasyacılığa. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 85-308.
- Shnirelman, V. & Panarin, S. (2001). Lev Gumilev: his pretensions as founder of ethnology and his eurasian theories. *Inner Asia*, 3(1), 1-18.
- Togan, İ. (2002). Çinggis Han ve Moğollar. *Türkler Ansiklopedisi*, 8, 235-255.
- Toynbee, A. (1947). *Study of History*. Abridgement of Volume I-VI. Oxford University Press.
- Yılmaz, B. (2021). Moğol Hanlarının Anılması ve Tarihlerinin Anlatılması. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 293-296.

